

KRISTINA RUTKOVSKA

Uniwersytet Wileński (Litwa)

Języki piśmiennictwa religijnego na terenie WKL w XVII wieku. Dwujęzyczna postylla katolicka Konstantego Szyrwida

WKL zapisało się w historii kultury europejskiej jako państwo wielojęzyczne, wielokulturowe i wielowyznaniowe. Skomplikowane były dzieje języków używanych na tym terenie przez odmienne konfesje religijne. Przedmiotem analizy w artykule jest zakres użycia języków w piśmiennictwie religijnym, a zwłaszcza postyllografii w pierwszym okresie jej kształtowania się na terenie WKL, czyli pod koniec XVI i na początku XVII w. Dużo w tym okresie ukazało się zabytków wielojęzycznych, w których w jednym utworze religijnym współwystępują języki litewski, polski i łaciński. Szczególna uwaga w opracowaniu została poświęcona dwujęzycznej litewsko-polskiej postylli Konstantego Szyrwida “Punkty kazań”, w której ważną rolę pełnił też język łaciński. Jest ona dobrą ilustracją szczególnego typu wielojęzyczności, który ukształtował się w tekstach parabiblijnych powstałych w owym okresie na terenie WKL.

Słowa kluczowe: postyllografia, języki piśmiennictwa religijnego, Wielkie Księstwo Litewskie, Szyrwid

1. Pierwsze utwory homiletyczne na terenie WKL

Początki postyllografii litewskiej na terenie WKL można datować na koniec XVI – początek XVII w., a jednymi z pierwszych ksiąg o charakterze homiletycznym były przetłumaczona na język litewski postylla katolicka Jakuba Wujka oraz postylla protestancka Mikołaja Reja. Wydaje się, że właśnie te dwa utwory, zaliczane do największych osiągnięć sztuki homiletycznej w Polsce, miały określony wpływ na kształtowanie tego gatunku literackiego na terenie WKL, służyły jako wzór przy pisaniu oryginalnych tekstów postyllograficznych, przyczyniły się do wypracowania litewskiego stylu religijnego. Nie można tu wykluczyć również oddziaływania dzieł religijnych, powstałych nieco wcześniej na terenie Małej Litwy, takich jak spisane przez nieznanego autora w drugiej połowie XVI w. *Kazania z Wolfenbüttel (Volfenbiutelio postilė, 1573–1574; WP)* oraz wydane w 1591 r. w Królewcu

oryginalne kazania Jana Bretkuna (lit. Jonas Bretkūnas), zatytułowane *Postilla Tatai esti Triumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu (Postylla albo krótki i prosty wykład Ewangelii, [BP])*.

*Kazania z Wolfenbüttel*¹ nie są utworem oryginalnym, lecz stanowią swojego rodzaju antologię kazań z różnych postylli, przetłumaczonych wcześniej z języka łacińskiego. Świadczy o tym wpis, umieszczony na karcie tytułowej postylli, w którym zostały wymienione nazwiska dziewięciu teologów oraz urywki z dzieł prac wykorzystanych w tej postylli². Postylla ta jest uważana za pierwsze w kulturze litewskiej florilegium³ łacińskiej homiletycznej tradycji ewangelickiej Europy i jest świadectwem tego, że litewska kultura już w XVI w. przejęła mające doniosłe dla jej rozwoju intelektualne dziedzictwo danego okresu [Gelumbeckaitė 2009, 66; por. też Rutkovska 2016, 30]. Postylla zawiera też fragmenty oryginalne, zgodnie bowiem ze zwyczajem owych czasów, cytowane źródła nie były przytaczane dosłownie, a kazania były dopasowywane do potrzeb konkretnego użytkownika. Wprowadzano w nich realia lokalne, aktualizowano treść homilii. W postylli między innymi znajdują się opisy życia i bytu Litwinów, obyczajowości i obrzędowości litewskiej, postaci mitologicznych.

Postylla Bretkuna stanowi już utwór innego typu. Autor wykorzystał w niej zarówno głoszone swoje własne kazania, jak i prace znanych teologów protestanckich⁴. Postylla ta jest uważana za pierwszy w literaturze litewskiej utwór oryginalny [Zinkevičius 1988, 66–67]. Została ona napisana prostym stylem i była przeznaczona dla zwykłych ludzi, zajętych ciężką pracą i cierpiących nędzę. Tekst jej jest nasycony ludowymi wyrażeniami, przysłowiami, powiedzeniami bliskimi mowie potocznej. Zdaniem cenionego badacza literatury litewskiej Jurgisa Lebedysa, Bretkun wzbogacił litewski język literacki przez wprowadzenie do niego wyrazów i zwrotów z żywego języka ludowego [Lebedys 1977, 105], zastosował nowe środki wyrazu artystycznego takie jak: anaforę i synonimię. Uczony podkreśla jednak, że czasami takie nawarstwienie synonimii w postylli nie ma uzasadnionego celu, jest ono przypadkowe i nierzadko pleonastyczne. Częste też są pytania retoryczne i zwroty bezpośrednie do odbiorcy. Postyllę charakteryzuje więc z jednej strony ludowość i naturalność, a z drugiej — widoczne są w niej próby wypracowania podstawowych zasad retorycznych, przejawiające się chociażby w użyciu figur o charakterze perswazyjnym, przekonujących odbiorcę do głoszonych przez kaznodzieję poglądów. Wszystkie te cechy pozwalają mówić o oryginalnym stylu jego kazań [tamże, 106].

Znana na Litwie była także protestancka postylla Mikołaja Reja, przetłumaczona na język litewski przez Jakuba Markowicza (lit. Jokūbas Morkūnas) i opublikowana w 1600 r. w Wilnie jako *Postilla lietvviszka* [MP]. W po-

stylu, poza częściami tłumaczonymi, znajdują się też fragmenty oryginalne, napisane w języku litewskim: przedmowa do czytelnika i modlitwy. Samo wydanie zawiera dużo błędów, co może dowodzić, że było przygotowywane w pośpiechu, bez większej dbałości o język. W tekście zachowały się liczne polonizmy, a nawet całe zdania kalkowane na wzór polskich. Z tego względu przekład ten jest uważany za nieudany i niewykluczone, że przez to postylla nie zdobyła takiego rozgłosu, jak oryginalne kazania Reja w Polsce. Tekst litewski nie doczekał się też szczegółowych opracowań. Na marginesie można dodać, że protestanci nie zajmowali się często, jak czynili to wyznawcy Kościoła rzymskokatolickiego, przekładami dzieł religijnych na język litewski. Badacze literatury starolitewskiej są nawet zdania, że wydawnictwa protestanckie nie przyczyniły się do rozwoju języka litewskiego, raczej zapoczątkowały tzw. żargon religijny [Lebedys 1977, 79].

Spośród postylli katolickich, przeznaczonych do użytku księży i lektury prywatnej, największy rozgłos w Polsce miały kazania spisane przez Jakuba Wujka. Pierwsze tłumaczenia kazań Wujka były na języki czeski (Litomyśl 1592; Praga 1629 [Kolbuszewski 1921, 116]) i niemiecki. Prawie jednocześnie ukazał się przekład litewski autorstwa Mikołaja Daukszy opublikowany w 1599 r. w drukarni Akademii Wileńskiej pod tytułem *Postilla Catholicka Tái est: Iżguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir fwetes per wiffús metús* (*Postylla katolicka, to jest wykład Ewangelii na każdą niedzielę i święta przez cały rok*, [DP]). Dbłość o język litewski była dla Daukszy zadaniem nadrzędnym. Przetłumaczony przez niego *Katechizm* Ledesmy oraz *Postyllę* uważano za najważniejsze na Litwie wydania w języku litewskim z końca XVI w. Przekład *Postylli mniejszej* Daukszy zalicza się do utworów o wybitnych walorach stylistycznych. Na jego zalety składają się liczne uzupełnienia autorskie, wtrącane w tłumaczony tekst, rozwijające i uzupełniające treść postylli Wujka. Zarówno wstawki te, jak i sam przekład są napełnione ekspresją i obrazowością, które czerpie Dauksza, podobnie jak Bretkun, z języka ludowego. Badacz twórczości Daukszy, J. Lebedys [1977, 73–74; 1963] twierdzi, że w postylli Wujka dominuje podstawa intelektualna, litewski kaznodzieja wzbogaca ją o elementy uczuciowe, natomiast uściślenia i wyjaśnienia wpływają na większą wyrazistość tekstu. Dzięki licznym synonimom, stosowaniu wyrazów bliskoznacznych, które w odróżnieniu od Bretkuna, są dobrane świadomie, wypowiedź jest bardziej konkretna. Struktura zdania natomiast jest nieco mniej oryginalna, mniej jest bowiem konstrukcji właściwych językowi litewskiemu.

Postylle te, jak już ukazaliśmy w krótkiej analizie ich treści i walorów stylistycznych, nie były jeszcze w tym okresie w całości napisane po litewsku, zawierały one fragmenty pisane w językach obcych. Regina Kożeniasukienė⁵

dowodła, że pierwsze książki pisane po litewsku odziedziczyły z tradycji europejskiej cały aparat edytorski. Bardzo rozpowszechniony w tym okresie był zwyczaj zamieszczania w drukach litewskich obcojęzycznych przedmów. W starodrukach litewskich dominowały dedykacje i przedmowy w trzech językach — na terenie Małej Litwy były to język łaciński, niemiecki i litewski, na terenie zaś Wielkiego Księstwa Litewskiego — łaciński, polski i litewski. Normą było również zamieszczanie kilku utworów obcojęzycznych o charakterze wstępnym. W postylli Markowicza znajduje się więc przedmowa napisana w języku litewskim oraz wierszowana dedykacja w języku polskim, Bretkun zamieścił przedmowę w języku łacińskim, a Dauksza — w języku polskim, która mimo to stała się manifestem działalności na rzecz języka litewskiego. W postylli Daukszy została umieszczona też łacińska przedmowa do biskupa Giedrojcia.

Dużą różnorodnością ze względu na język zapisu charakteryzują się też marginalia odsyłające do źródeł zastosowanych w tekstach postylli lub komentarze do tekstu. W postylli Markowicza są one pisane po litewsku, chociaż często zachowana jest grafia łacińska przy zapisie ksiąg biblijnych. Przypisy w postylli Daukszy również mają podobną postać — komentarze i uwagi do tekstu są napisane po litewsku, natomiast abrewiacje biblijne są pisane po łacinie. Postylla Bretkuna została zaopatrzona w abrewiacje biblijne w języku łacińskim.

2. Dwujęzyczna postylla katolicka Konstantego Szyrwida “Punkty kazań”

Kolejnym ważnym etapem w kształtowaniu się postyllografii na Litwie była wydana drukiem oryginalna litewsko-polska postylla Szyrwida. Jej pierwsza część ukazała się w 1629 r., a druga dużo później, gdyż dopiero w 1644 r. Szyrwid nie opisuje szczegółowo warsztatu pisarskiego i stosowanej przez niego metody, nie przytacza listy cytowanych źródeł ani znanych autorytetów, na których dziełach się wzoruje. Podstawowe założenia podaje tylko w przedmowie do czytelnika, gdzie wypowiada się o przeznaczeniu kazań. Chce, by jego księga sprostowała kilku ważnym zadaniom — szerzeniu wiary katolickiej i nauczaniu języka litewskiego. Kontynuuje rozpoczętą już wcześniej działalność Daukszy na terenie WKL.

Postylla Szyrwida stanowi utwór bardzo typowy dla swojej epoki, który ma charakterystyczny dla owego okresu aparat edytorski, bardzo konkretne funkcje pełnią w niej wszystkie trzy języki: litewski, polski i łacina. Przyjrzyjmy się więc szczegółowiej zarówno warsztatowym rozwiązaniom tej pierwszej na terenie WKL oryginalnej postylli litewskiej, jak i zasięgom użycia poszczególnych języków w jej tekście.

2.1. O warsztacie i językach postylli

Szyrwid pisze swoje kazania w postaci streszczeń i jest to forma dość oryginalna, prawdopodobnie samodzielnie wypracowana. Wiadomo, że streszczenia (dyspozycje) w postyllach owej doby były częścią obligatoryjną, którą umieszczano zazwyczaj na końcu każdego z kazań. Te lakoniczne zapisy, oddające jednak treść całego kazania, miały postać ponumerowanych punktów. Szyrwid pisząc kazania w postaci punktów, nadaje im nieco inną formę — tworzy streszczenia bardziej szczegółowe, a przedstawianą myśl podstawową zazwyczaj objaśnia, uzasadnia i ilustruje cytatami biblijnymi, odwołuje się do autorytetów kościoła, filozofów, dzieł literatury klasycznej. Zaznacza też, że streszczenia te mogą być samodzielnie rozbudowywane i uzupełnione przez księży, mogą służyć do różnych celów:

Może kto naprzod vżywać tych punktow, iáko punktow medytácyey ábo rozmyślánia ku swemu włáfnemu pożytkowi, y ku pobudzeniu w fobie áfektow nábożnych. Iest tu bowiem máterya obfita do rozmyślánia pożytecznego. Može ich ięszce vżywać nie tylko do kazań, ále też do exhortacyy, y rozmow nábożnych z drugimi. Dowodow zaś do przerzeczonych punktow wieceiem przywoźił, ábyś według vpodobánia ábo wbytkich vzył, ábo ieden fobie obráł, ktorybyś rozberzył, y dośtátecznie wyłozył (PK I [23]).

Prawdopodobnie tę formę zapisu wybrał ze względu na słabe zdrowie. Nie ukrywał, że pisał w pośpiechu, a ciężka choroba nie pozwalała na rozbudowane treści, w związku z tym przedstawiał swoje rozważania bardzo skrótowo. Jednocześnie uważał, że zwięzła forma ma tę zaletę, że ułatwia ona odbiór, skupia uwagę na rzeczach najważniejszych, nie zmuszając czytelnika do zgłębiania zawiłych konstrukcjach tekstowych. W ten sposób chciał dotrzeć do różnych warstw społecznych, co niejednokrotnie podkreślał w swoich kazaniach. Adresował je zarówno do tych, którzy znali już litewski, jak i tych, którzy go nie znali i nadal głosili kazania po polsku:

A iż kśiąg tak Łácińskim ięzykiem, iáko y innymi napifanych iest iuż niemal bez liczby, Litewskiego zaś ięzyká, ku pozyskánia duż bárzo potrzebnego, w kśięgách przyskępiey, punkty moie przedśiewzięte po Litewsku, Polbżczyzną wykłádáiac, miedzy ludźie podáie, áby pomoc miał y ow, co nie iest doskonále biegly w Litewbżczyźnie, gdy przez czytánie tych kśiążek wielka iey cześć fobie przypomni: y ow, co zgołá nic nie rozumie po Litewsku, á ma gorliwość przeciw dużom bliźnich swoich, gdy z wytlu-máczenia przez Polbżczyzne obok polożona Litewski ięzyk sam zrozumie (PK I [19]).

Mniej ważny dla Szyrwida był język polski, pełnił on tylko funkcję pomocniczą. Swój przekład jezuita określił jako dosłowny, ale jednocześnie deklarował, że dążył do jasności i zrozumiałości wersji polskiej:

A ieśliby się komu zdála Polŝczyzná nie owŝeki przebráná ábo gládka, niechay wie, że tu nie było żadnego zamysłu Polŝczyznę właśnie ludźiom ná piśmie podáwác, áby sie iey vczyli, ále tylko ŝpofobne Litewskiego iezyká wytłumáczenie vczynić, y slowo w slowo, ile rzecz dopuŝczála, wyłóżyć, áby mógł być zrozumiany (PK I [20]).

Usprawiedliwiał też usterki w tekście litewskim, spowodowane brakiem bardzo ważnych dla języka litewskiego znaków akcentu. Nie posiadał Szyrwid tak hojnego mecenasa, jakiego miał Dauksza, nie miał więc możliwości stworzenia specjalnej czcionki na potrzeby postylli. Mając świadomość, że dzieło to, niewolone od błędów, będzie służyć również do nauki języka litewskiego, usprawiedliwiał jego niedociągnięcia i zachęcał do uczenia się języka od ludu, podczas słuchania żywej mowy:

Potrzebábcy ná Litewski iezyk krefek nieiákich, aktore sie zowia po Łáćinie Accentus, áby, z przyrodzenia po Litewsku nieumieiacy, potráfil z nich dobrze mowić, y czytác, áleby też potrzebá do nich nowego y ofobliwego druku, y koŝtu, ktoregom ia teraz nie mógł mieć. Kto tedy chce doskonále z accentem po Litewsku mowić, nieh sie, sluchaiać innych, w tym iezyku biegłych, do niego przyzwyczái (PK I [23]).

Uzasadniał też umieszczanie na marginesie krótkich komentarzy w języku łacińskim, dotyczących treści kazań oraz indeksów, które miały służyć nieznanym obu języków (litewskiego i polskiego). Jak sądził, dzięki nim czytelnik może zorientować się w treści kazań:

Przy kráwędzi kŝiażek krociuchno sie nátraca po Łáćinie, coby sie we wŝytkim punkcie záwieráło, ábyŝ bez zádney vtráty czáŝu wiedział, ieśli ma być czytány ten ábo ow punkt, y coby z niego wźiać na ŝwa potrzebe. Przydálem też reieŝtr Łáćiński rzeczy przednieyŝych, áby tu náleźli iákikółwiek obrok y ci, ktorzy żadnego z tych dwu iezykow nie vmieia (PK I [23]).

Z tak krótko i ogólnikowo przedstawionych w przedmowie zasad niewiele dowiadujemy się o stosowanej metodzie pisania kazań, jednak wynikają z nich bardzo ważne założenia innego rodzaju. Uważna lektura zawartych w przedmowie zdań zmusza do zastanowienia się, czy tylko ze względu na słabe zdrowie wybrał Szyrwid krótką formę pisania postylli? Przypomnijmy, że za podstawowe zadanie uznawał on głoszenie słowa Bożego w sposób dostępny i zrozumiały. Potrzeba nawracania na wiarę katolicką była sprawą najwyższej wagi, niezwłoczną, gdy protestanci zdobywali kolejne rzesze wyznawców, a wśród prostego ludu ciągle szerzyło się jeszcze pogaństwo. Starał się więc pisać krótko, dostępnie i jasno również ze względu na odbiorcę, który nie będzie w stanie (lub nie będzie chciał) przebrnąć przez skomplikowany tryb rozważań. Poza tym, jak wynika ze świadectw ówczesnej

doby (zwłaszcza pod koniec wieku XVI i na początku XVII), najbardziej popularne i pożyteczne były postylle krótkie, które znał też Szyrwid. Możliwe, że wiedział, jakim rozgłosem i uznaniem cieszyła się *Postylla mniejsza* Jakuba Wujka w przekładzie Daukszy, stąd ta zwięzła forma w analizowanym zabytku.

Postylla Szyrwida, jak zakładał sam autor, miała służyć przede wszystkim księżom w ich pracy duszpasterskiej. Miała być komentarzem do kazań, wspomagać duchownych w rozumieniu Pisma Świętego oraz zachęcać ich do samodzielnych rozważań i interpretacji. Występuje zatem tu nie tylko jako autor, którego kazania mają być powtarzane i naśladowane, ale także jako nauczyciel kaznodzieja, który doskonale rozumie, że dobre kazania polegają na dostosowaniu ich do potrzeb i możliwości poznawczych słuchających, mają one poruszać aktualne problemy społeczne, udzielać odpowiedzi na zawiłe problemy życiowe, do których rozwiązania bardzo potrzebna jest wiara. O takim przeznaczeniu postylli świadczy fakt, że do rąk księży oddawane było dzieło, które mogło nieprzerwanie służyć wielu pokoleniom.⁶ Skrótowość wykładu nie stanowiła żadnej trudności, wielokrotnie umieszczone w tekście skrót *etc.*⁷ nie nastroczały kłopotu, a uzupełnianie ich tekstem z Pisma Świętego nie sprawiało większego problemu żadnemu teologowi. Skrócona myśl mogła być rozbudowana w sposób oryginalny i aktualny dla danego czasu i środowiska.

Na podstawie przedmowy można również wnioskować ówczesnej sytuacji językowej Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII w. i zakresie użycia języków w sferze religijnej. Ważnym zadaniem, którego podjął się Szyrwid, było pisanie po litewsku i uczenie tegoż języka księży, dbających o bliższy kontakt z wiernymi. Jednocześnie postarał się Szyrwid o to, żeby jego dzieło znalazło szerszego czytelnika i było znane poza Polską czy Prowincją Litewską⁸ — pisał nie tylko po polsku, ale treść swoich kazań chciał przekazać szerzej, dodając indeksy łacińskie. Przekonać się o wartości postylli, o sposobie argumentacji i toku rozważań, poglądach Szyrwida mogli ci wszyscy, którzy ten język znali, a wśród osób wykształconych właśnie łacina była językiem najbardziej rozpowszechnionym.

2.2. *Tekst w języku litewskim i polskim*

Zgodnie z założeniem autora tekst litewski był tekstem nadrzędnym. To właśnie po litewsku Szyrwid pisał najpierw swoje homilie, wykorzystując swoje doświadczenie kaznodziejskie i notatki sporządzane na potrzeby głoszonych z ambony mów w języku litewskim i polskim. Były one kierowane do ludzi reprezentujących zróżnicowane warstwy społeczne, zatem mogły

zawierać różne treści. Niestety, nie zachowały się żadne rękopisy Szyrwida, przypuszczenia o zróżnicowaniu jego kazań snuł Paulius Rabikauskas [1982, 99–102]. Trudno dziś ustalić z całą pewnością, jak wyglądał jego warsztat pisarski, czy korzystał Szyrwid z notatek, sporządzonych do ustnie głoszonych mów. Prawdopodobnie całe partie tekstu pisał na nowo i od razu po litewsku, o czym wzmiankuje on sam w przedmowie do czytelnika. Wynika to również z przeprowadzonych wcześniej komparacji obu tekstów — tekst polski wykazuje dużo podobieństw z tekstem litewskim [Rutkovska 2012, 309–319] i chociaż charakteryzuje się on bardziej dojrzałym słownictwem religijnym, to w przeważającej części tekstu Szyrwid realizuje założenia tłumaczenia dosłownego (odbiega od niego rzadko i nieznacznie⁹).

Ułożone w dwóch kolumnach teksty litewski i polski mają w zasadzie jednakową objętość. W obu częściach postylli dysproporcje są nieliczne i dotyczą one następujących przypadków: istnienia dłuższych fragmentów tekstu w języku polskim; skrótów i odsyłaczy biblijnych, umieszczonych liczniej w części polskiej; odrębności w warstwie cytatowej; rozbieżności w warstwie autorskiej tekstu.

2.2.1. *Oryginalny tekst polski*

Stanowią go dwa dłuższe fragmenty, z których jeden jest umieszczony w PK I, drugi w PK II oraz karty tytułowe i żywa pagina w obu częściach postylli. Poza tym w PK I znajduje się polska *Przedmowa do Czytelnika*. Częste są przypadki, kiedy w utworach większych, wydawanych w językach etnicznych, umieszczano dłuższe fragmenty mówiące o obronie języka narodowego. Dobrym przykładem dla Szyrwida mogła być przedmowa umieszczona w postylli Daukszy. Nie stanowi wyjątku w tym kontekście napisana po polsku przedmowa Szyrwida.

W drugiej części PK tylko po polsku (bez wersji litewskiej) został napisany tekst umieszczony na stronach 192–196. Są to punkty przeznaczone “na utwierdzenie wiary katolickiej”, dotyczące obecności ciała i krwi Chrystusowej w Najświętszym Sakramencie. Szyrwid przytoczył pięć dowodów na potwierdzenie tej tezy. Miały one na celu obronę Przeistoczenia Pańskiego, stanowiącego przedmiot sporów między wyznawcami religii rzymskokatolickiej i protestanckiej. Mimo że dyskusje o Sakramencie Eucharystii w połowie XVII w. nie były już tak intensywne, to waga tego kazania musiała być duża i właśnie dlatego (prawdopodobnie decyzją redaktorów i wydawców) zamieszczono je w drugiej części PK II, w której ukończeniu sam Szyrwid nie uczestniczył. Być może, że — jak uważa Estreicher [1934, 360] — tekst ten został napisany później i dodany do postylli. Niewykluczone też, że pochodzi on z kazań Szyrwida, głoszonych w języku polskim i przeznaczonych

dla warstw wykształconych. Trudno jednoznacznie ustalić, dlaczego Szyrwid nie napisał tych kazań po litewsku i nie umieścił ich w postylli.

2.2.2. Sposób umieszczania skrótów w tekście PK

Skróty, odsyłające do miejsc cytowanych w postylli, są regularnie umieszczane na marginesie kazań. Wyjątek od tej zasady stanowi część polskojęzyczna PK I (od strony 3 do strony 18), w której są one zapisywane także w samym tekście. Przez to wydłużają go o nowe informacje: dokumentujące cytaty, odwołujące się czasami do kilku źródeł jednocześnie. Oto przykład:

<p>2. Iog iżfirinkimas vnt fudo liginafi raŕty kaŕ rioney / kuriami rafi paŕ minetus wifokius ginkłus kariones / ŕarwus / ŕalmu / ragatiny / ŕkidu / ŕinkłu aba karunu / triubu / kaŕ ławiiu / wiličias aba ŕaudikłes / [et]c. kilpini / raytinikus (PS I 13)</p>	<p>2. Iŕ wyprawa na ŕad przyrownana ieŕt w piŕ ŕmie do wyprawy woienŕ ney / w którym naydŕieŕ wzmianke wŕelakięgo oreŕa / y bronii woienney pancŕe}rŕa/ przyłbice/ ŕyŕaka / włocznie / tarŕ cŕe / choragwie / traby / mieczu / ŕtrzał / łuku / iaŕŕ dy [et]c. Sap: 5[.]Iŕa. 59. Pf: 149. Matth. 24: Apoc: 19. &c.(PK I 13)</p>
---	--

Od strony 19 skróty są umieszczane, podobnie jak w części litewskiej, już na marginesach. Sporadycznie tylko notujemy odstępstwa od tej zasady, polegające na tym, że odsyłacze źródłowe znajdują się w obu tekstach — polskim i litewskim (por. PK I 36; PK II 24). Niekiedy występują dłuższe odsyłacze łacińskie tylko w części polskiej: *Roman: 8. 18. Non sunt condignæ, &c.* (PK II 36), a czasami jest wręcz odwrotnie — pojawiają się tylko w części litewskiej (por. PK I 39, 40, 79).

W tekście postylli znajdują się także wyjaśnienia opisowe, wskazujące źródła, do których nawiązują treści kazań. Podobne odsyłacze występują równolegle w obu częściach postylli i są one zapisane w języku polskim i litewskim. Identycznie, jak wyżej, i w tym typie odsyłaczy występują niekiedy odstępstwa, polegające na tym, że zostały one umieszczone tylko w części polskiej, np.: *W pŕalmie dŕieżięŕatym według ŕydowŕkiego* (PK I 48).

Brak konsekwencji w zapisie dokumentacji źródłowych, występujący tylko na początku PK I, pozwala przypuszczać, że rozbieżności te wynikają z niedopracowanego warsztatu edytorskiego lub są to po prostu niedociągnięcia w procesie redagowania tekstu.

2.2.3. Dysproporcje w warstwie cytatowej

Dysproporcje o charakterze objętościowym obserwujemy w cytatach zarówno w części litewsko-, jak i polskojęzycznej. Nie ma ich dużo, a w całej postylli można ich znaleźć około 30. Przytoczone poniżej przykłady ilustrują dłuższe cytaty polskie (1a, b; 2a, b; 3a, b). Obfitsza warstwa cytatowa charakteryzuje też teksty litewskie (4a, b). Są przypadki, kiedy brakuje cytatów biblijnych na poparcie jakiejś tezy w tekście litewskim (5a, b) lub polskim (6a, b). Trudno tu mówić o jakiejś regularności w tych dysproporcjach, można jednak stwierdzić, że w przypadku występowania dłuższych cytatów polskich mamy całkowitą zgodność z tekstem z Biblii Wujka.

W warstwie cytatowej PK występują także wtrącenia autorskie Szyrwida. Nierzadko są one zwieszłe i mają postać wkomponowanych w tekst wyrażen: *mówi, prawi* lub litewskich *tieg, tay ira*, niekoniecznie równolegle stosowanych w obu tekstach. Czasami tego rodzaju wyrażenia wplatanie w cytaty zawierają dodatkowe informacje, mające na celu wyjaśnianie określonych realiów lub uściślenie treści metatekstowych. Przykłady 7a, b; 8a, b; 9a, b oraz 10a, b ilustrują wtrącenia odautorskie notowane w części polskiej i litewskiej. Tego typu uzupełnienia występują w tekście postylli nieco częściej niż inne omówione już wyżej zjawiska, wpływające na proporcjonalność obu tekstów.

1a. *«Kiekwienas kuris klauso tu žodžiu mano /» «bus priligintas wiruy išmintingam / kuris paštate namus šavo vnt uolas» / [et]c. «a ne pagriuwo. Nes buwo vnt volas šubudawoti» (PS I 50).*

1b. *«Wšelki ktory słucha tych słow moich» «będzie przypodobány mężowi madremu ktory zbudował dom swoy na opoce y spadł deszcz y przyszyły rzeki / y wiały wiały y vderzyły ná on dom á nie vpadł / bo był ná opoce vgruntowany» (Mt 7, 24–25; PK I 50).*

1c. W1599: *Wszelki tedy który słucha tych słów moich, i czyni je: będzie przypodobány mężowi mądrému, który zbudował dóm swój ná opoce. i spadł deszcz, i przyszyły rzeki, i wiały wiały, i uderzyły ná on dóm, á nie upadł. bo był ná opoce ugruntowany.*

2a. *Mañ reikia dirbt» «kolay dienà ira (PK I 332)*

2b. *Mnie potrzeba sřprawowác sřprawy onego który mię posłał / poki dźień iest (J 9, 4; PK I 332).*

2c. W1599: *Mnie potrzebá sřprawowác sřprawy onęgo który mię posłał, pokađ dzień jest.*

3a. *Praufiu / «tieg» / per wifas náktis lowu máno (PS II 189).*

3b. *Bede omywał ná kážda noc łózko moie / łzámí moiemi bede polewał pościel moie (Ps 6, 7; PK II 189)¹⁰.*

3c. W1599: *będę omywał na każdą noc łózko moje, łzami mojemi będę polewał pościel swoje.*

- 4a. *Tegultur wilti wárdi Wießpaties / ir tegul pafiremia vnt Diawo fáwo* (PS II 99).
- 4b. *Miey nádźieie w imieniu Pánjskim* (Iz 50, 10; PK II 99).
- 5a. *Ku riu atleyfite nufideimus / bus atleyfti* (Jn 20, 23). *Eyk <tieg> pafirodik kuniguy* (Mt 8, 4; Mk 1, 44; Lk 5, 14).
- 5b. *Ktorych odpuścicie grzechy / beda odpuśczone* (J 20, 23; PK I 249).
- 6a. *Kayp priderus buwo ataimas funaus Diawo fwietan iż fzałies žmoniu* (PS I 63).
- 6b. *Iako przystoyne było przyście Syna Bożego na świat z strony ludzi. <Tyś ieft ktory mafz przyść>* (Mt 11, 3; PK I 63).
- 7a. *Žibate kayp fwieřibes vnt fwieto* (PS I 20).
- 7b. *Mieđzy ktoremi <(pogány)> świećicie iáko światla ná świećie* (Flp 2, 15; PK I 20).
- 8a. *Žinome iog stulpas <arba wayzdas ažu Diawu garbinamas¹¹> nieku ira vnt fwieto.*
- 8b. *Wiemy iż bařwan nić nie ieft ná świećie* (1 Kor 8, 4; PK I 78).
- 9a. *Ažumuř žuwi didžiu / <“tay ira welinu¹²” / kuri marioře ira* (PS II 69)
- 9b. *Žabie wielorybá / ktory ieft w moržu* (Iz 27,1; PK II 69)
- 10a. *Iey gáli Murinas <iuodas kayp vnglis¹³> átmaynit odu fáwo / ir lufis margibes fáwo / ir ius galefite gieray darit / paprati ir iżřimokipikto* (PS II 158).
- 10b. *Iefli moře odmienić Murzyn řkure swoie / álbo Pard přstroćiny swoie / y wybedźiećie moc dobrze czynić náuczzywřy řie řłego* (PK II 158).

Przykłady te potwierdzają istnienie odstępstw od przekładu dosłownego, który był charakterystyczny dla tłumaczeń wcześniejszych, zwłaszcza translacji Pisma Świętego, gdzie każda luźniejsza interpretacja była uzasadniana i komentowana. Dłuższe cytaty w tekście polskim PK, w przypadku ich całkowitej zbieżności z tekstem Nowego Testamentu Wujka, świadczą też naszym zdaniem o tym, że były one po prostu przepisywane z istniejącego już przekładu, a nie tłumaczone przez Szyrwidą na nowo. Być może z powodu większej wyrazistości został przytoczony włożony cały werset biblijny, a nie jego fragment.

2.2.4. Dysporcja w warstwie tekstu autorskiego

W pierwszej części PK występują wtrącenia zawierające dodatkowe informacje lub dodatkowe wyjaśnienia i są to partie tekstu litewskiego. W polskiej części mamy z reguły wersję krótszą (1ab; 2ab). Natomiast w drugiej części PK częściej występuje dłuższy tekst polski, ponieważ jego przekład

jest bardziej swobodny (3ab). Ograniczymy się tu tylko do kilku przykładów potwierdzających naszą tezę.

1a. *Prieg twirtibey ir drutibey tikieimo reykia ņwyntay giwent. Tu aŭulayko kas / kad pradeis ņwyntu giwenimu / ir aŭufimileis gieru darbu / ne pameta iu / notņimayno pigay ne del iokiu*

weiu pagundimu tułu / funkibiu / priespauđu / ņtowi ņtipray prieg gieribey / kurios wienu kartu nufitwere nuoņirdŭiej pagal mokņlo Apaņtalo (PS I 44).

1b. *Przy ņtatecznoņci wiary / trzebą poboŭnego ŭycia. Ten zachowuie gdy kto ŭaczawŭy ņwiatobliwy ŭywot / nie odņtepuie go / nie daic ņie ladą wiątrom pokus y vciņkow rozmaitych vnoņic / wedlug nauki Apostoņŭskiej (PK I 44).*

2a. *bet karalaupŭ dungaus tol pigeņne ira prieyga aņutiney / neg ņwelnuoņe rubuoņe. Graviciaus prilevŭŭia ņawipŭ lapiniuotus / apdrisŭufius ir nuogus / negi ņilkays / aukŭu / sidabru / brungieys*

akmenims apreditus ir ņkayņtus. Weykiaus priima alkņtuncius / trokņtuncins/ paņnikays iŭņekufius / kuriu kaulus iŭdŭiuwufius tiktay ada apņega / negi puotinikus nutukufius / pilwapeņius / prabungu walgiklos ir tuło gierimo malkays fotus ir prigirditus (PS I 45).

2b. *Lecz do Krolą niebieŭskiego / daleko lacnieyŭy iest przyņstep / wewloņienicy a niŭzeli w miekkich ņatách. Rychley przyimiuie laknace / pragñace / poņtami wyŭuŭone / ktorych koņci wyņchle samą ņkurą tylko opiną / niŭzeli bąnkietuiace / ŭbytki wiedzŭy y w trunkach czyniace (PK I 45).*

3a. *Aba per tas rediklas / gal iņimanit tułos dowąnos prigimtos / iņmonia dide / mokņlas / graŭi iŭkalba / [et]c. ņtipribe ir graŭibe kuno / kurias pawerčia vnt tułu nufideimu ir Diewo paŭiejydimu (PS II 72).*

3b. *Abo teŭ przez ten vbior / moga ņie rozumieć rozne dary przyrodzone: rozum wielki / vmieietnoņć / wymowa / [et]c. duŭoņć / y pieknoņć ciála / ktore wŭŭytkie obraca ną rozmáite grzechy / y obrázy Boŭe / á ŭátym Dyábel przychodŭi do niego mile y lácno (PK II 72).*

W obu częņciach postylli występują dysproporcje wynikające z zastosowanej techniki przekładu. Ich powodem są zarówno róŭnice typowo formalne, związane z wlaņciwoņciami gramatycznymi systemów językowych, jak i odmienny stopieņ rozwoju języków w danym okresie. Chodzi tu o te przypadki, kiedy okreņlone pojęcia zostały w języku polskim wyjaņnione krócej, i to dzięki ukształtowanej juŭ wtedy terminologii religijnej. Język litewski w czasie, kiedy Szyrwid pisał postyllę, dopiero wypracowywał leksykę religijną, dlatego, z powodu wielu brakujacych terminów, pojęcia ze sfery religii oddawano opisowo. Oto niektóre przykłady:

atleydimo iżmeldžia / aba kapp butu nupelna ne iż teyfibes / bet iż pridereimo — na łaške zafluguia nie z sprawiedliwości / ale z przyżytości (PK I 239)

kuris fauguoiafi wifokiu żodżiu nepridiarunčiu — który się strzeże wbelkiey nieprzyżytości (PK II 55)

muftit saw Wiešpati fawo IEŻu Chryštu vnt križiaus išpelotu / ir ištieftu — myśleć jobie o Pannie IEZVSIE ná krzyżu rozpietym (PK II 58)

o anas tawisþ ne dris prišiar tint — on do ciebie nie będzie mógł przybliżyć się (PK II 71)

Czasami powodem takich dysproporcji było, wspominał już wcześniej w tym opracowaniu, dążenie autora do większej dbałości o tekst litewski, przejawiające się między innymi w doborze wielu określeń uplastyczniających obraz i wpływających na jasność przekazu. Zazwyczaj uwidacznia się to w używaniu przez Szyrwida licznych dubletów synonimicznych. Niektóre z nich mogą świadczyć o walorach stylistycznych postylli i bogatym wysłowieniu jej autora, inne zaś — o poszukiwaniach bardziej trafnych określeń. Na tym etapie badań zjawiska te można tylko zasygnalizować, wymagają one bowiem wieloaspektowych dociekań naukowych, które ukażą idiolekt Szyrwida, stopień dojrzałości językowej dzieła oraz walory stylistyczne części pisanych po litewsku i po polsku. Niżej przytaczamy tylko wybrane egzemplifikacje:

numirt geyde ir troško — vmrżec pragnał (PK I 37)

mokštu nauiu ir nefeney pramanitu — nauki noweý (PK I 43)

prieg twirtibey ir drutibey tikieimo — przy Źtateczności wiary (PK I 44)

del funkibes arba fwaro — dla wielkiego ciężaru (PK I 49)

żodżiu ... druto ir nepawifkinamo — słowa ... Źtatecznego (PK I 50)

swaras aba nařta funki ira nufideimu — ciężar ieř grzechow (PK I 50)

aprintk iż puykos aba řirdies aukřtibes — obrac z pychy (PK I 74)

letu ir plaku daylidy Iofepu — podlego ćiesle Iofepa (PK I 74)

řlakieleý aba łařielieý łařa — kropelki kapia (PK I 79)

iż gieros walos aba luofay ias ažu layko — dobrowolnie one żachowuie (PK I 80)

tie liežuwnikay daug kauliia ir zauniia — ci ieżycżni wiele řwiegoca (PK I 82).

2.3. Tekst w języku łacińskim

W języku łacińskim zostały napisane w zabytku wierszowana stemma ku czci biskupa Eustachego Wołowicza i dedykacja dzieła temuż dostojnikowi. Autor stemy nie jest znany. Regina Kożeniauskienė uważa, że mógł nim być wybitny poeta Maciej Sarbiewski (łac. Mathias Sarbievius). Dedykację natomiast

napisał sam Szyrwid, w której zwraca się do biskupa z prośbą o akceptację pierwszej części jego dzieła. Poza tym w języku łacińskim są też zapisane indeksy oddające treść kazań oraz przypisy marginesowe zawierające odsyłacze do cytowanych miejsc w Biblii oraz innych źródeł. Łacina wyróżnia zatem PK na tle zabytków polskich z XVI i XVII w., w których zarówno indeksy, jak i przypisy marginalne były pisane po polsku. Polonizacja abrewiacji biblijnych następuje w polskim piśmiennictwie religijnym od czasów wydania *Biblii brzeskiej* (1563), w *Biblii* Jakuba Wujka oraz w jego postyllach zapisy marginesowe też są pisane po polsku [Winiarska-Górska 2013]¹⁴.

Na tym tle wyraźnie widać, że Konstanty Szyrwid (choć jego kazania powstały później) częściej posługuje się łaciną. W zakresie pisowni skrótów można dostrzec niekonsekwencję i trudno dopatrzeć się w ich zapisie jakiejś zasadniczej reguły. W większości są one łacińskie, ale obok nich znajdujemy przypadki użycia zapisów spolonizowanych lub nawet zlituanizowanych, por. przykłady występujące w tytułach, poprzedzających Ewangelie w języku litewskim: *Matheuβ*. (PK I 296), *Lukoβ*: (PK II 195). Można dodać, że nazwy ksiąg biblijnych, zapisane po polsku, występują w tekstach kazań, nie na marginesach:

Możeβ te siedm spofobow oczyszczenia od tradu duβnego przyrownac siedmiorakiemu maczaniu Naámána tredowatego w rzece Iordanie iako ieft w księgach krolewfkich (PK I 240);

aprášita Giefmefe Salomono // ieft opifana w pieśniach Sálomonowych (PK II 24);

Rábo Ionas βwétas áprayβkimi {fá}wo Apreyβkimi Iono// Piβe Ian S. w obíawieniu fwoim (PK II 73).

Wyrazy w omawianym zabytku są skracane w różny sposób, zdarza się, że abrewiacje są zapisywane małą literą, oto ilustrujące przykłady: *Iofue*; *jofue*.; *1. Reg.*; *1. reg.*; *2. paral.*; *2. par.*; *Ecclef.*; *Eccl.*; *Abacuc.*; *Abac.*; *Hab.*; *Ab.*.

Po łacinie zapisuje się również imiona biblijne i nazwy geograficzne oraz pojęcia religijne:

Iozaphat (PK I 4), *Cyrográph* (PK I 26), *Pharizeuβ* (PK I 47), *Philofophowie* (PK I 99), *Philip* (PK I 123), *Káíphaβá* (PK I 123), *Káphárnaumá* (PK I 235), *Iozeph* (PK II 10), *Stephánowi* (PK II 107), *Betphági* (PK II 144), *Thomaβa* (PK I 21), *Thowárzystwo* (PK I 28), *Mattheuβá* (PK I 33), *Nazárethu* (PK I 74), *Katholički* (PK I 286), *Iudith* (PK II 117), *βábbáthu* (PK II 133), *Nábothá* (PK I 134), *Lewiáthána* (PK I 142), *Athenách* (PK II 232), *Thabor* (PK II 244).

Stosowane są też dość często, zwłaszcza w drugiej części PK, graficzne sposoby skracania wyrazów na wzór łaciński:

Szukałē ‘szukałem’ (PK I 129), *iedē* ‘jeden’ (PK II 31), *Sákrámēt* ‘sakrament’ (PK II 93); *ieǵ* ‘jego’ (PK II 215), *Iezufowegǵ* ‘Jezusowego’ (PK II 216); *ludźiō* ‘ludziom’ (PK II 199), *prowadzō* ‘prowadzon’ (PK II 6); *tákie*° ‘takiego’ (PK I 221), *niko*° ‘nikogo’ (PK II 9).

Jak widać, tekst łaciński zajmuje dość dużo miejsca w PK i pełni on ważne funkcje. W tym miejscu warto jednak dodać, że obecność łaciny w kazaniach Szyrwida może wynikać z faktu, iż podstawowym źródłem przekładu cytatów biblijnych była właśnie łacińska Wulgata.

Zabrakło miejsca w niniejszym opracowaniu na analizę języka kazań Szyrwida. Jednak pierwsze monografie, które ukazały się w 2016 r. i są poświęcone przede wszystkim analizie tekstologicznej postylli Szyrwida [Rutkowska 2016, Vasiliauskienė 2016], już poświadczają, że pisząc fragmenty kazań własnych, podejmował on próby wykorzystania środków języka ojczystego do przekazania zawitych treści religijnych. Często stosowane były w kazaniach wyrażenia potoczne, pochodzące z odmiany ludowej języka litewskiego. Zauważalne są jednak usiłowania tworzenia leksyki abstrakcyjnej, układania struktur o charakterze terminologicznym, stosowania zasad retoryki religijnej. Widoczne są w tym procesie kształtowania się litewskiego języka religijnego wpływy łacińskie i polskie.

3. Podsumowanie

Na podstawie przeglądu kazań (wydanych lub pozostałych w rękopisach) na terenie Małej Litwy oraz na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI i w I połowie XVII w. można wnioskować o sposobie kształtowania się tradycji homiletycznej na Litwie. Na pierwszym etapie jej rozwoju naśladowane były wzorce kazań łacińskich, szeroko znanych w Europie. Kazania protestanckie pozostawały głównie pod wpływem kaznodziejstwa niemieckiego, katolickie zaś wzorowały się na najlepszych kazaniach polskich powstałych w owej dobie.

W rozwoju języka litewskiego możemy więc obserwować proces charakterystyczny też dla wielu innych języków europejskich, których piśmiennictwo kształtowało się nieco wcześniej. Przykładem tu może posłużyć język polski. Pierwsze utwory postylliczne napisane po polsku były również przekładowe, wzorowane na łacinie lub dziełach kaznodziejstwa czeskiego i niemieckiego [Maciuszko 2002, 303]. Jednak proces tego kontaktu z językami wyższej kultury miał ogromne znaczenie dla polszczyzny, przyczynił się do wzrostu jej sprawności językowej i intelektualizacji, prowadził do wypracowania ogólnych norm i standaryzacji. Odbywał się on głównie przez tłumaczenie tekstów Biblii z języków oryginalnych oraz utworów parabiblijnych, napisanych w językach europejskich.

Oryginalna postylla Szyrwida wydana w I połowie XVII w. znamionuje nowy etap w rozwoju postylografii na Litwie. Kazania Szyrwida charakteryzują się samodzielnie wypracowaną kompozycją i niezależną treścią. Próby ustalenia metody stosowanej przez Szyrwida przy komponowaniu kazań zostały oparte na analizie treści *Przedmowy do Czytelnika* oraz różnych warstw językowych w postylli. W *Przedmowie* dokładnie formułuje autor swoje cele i ustala funkcje każdego z języków, co uzasadnia ówczesną sytuacją językową. Kazania miały być pomocą przy układaniu samodzielnych mów przez księży Litwinów, zawierały więc tylko tezy poparte cytatami z Pisma Świętego, też argumenty na obronę wiary katolickiej pochodzące z innych źródeł teologicznych. Najbardziej skupia się autor na przekazaniu treści w języku litewskim, tłumaczenie na polski jest prawie dosłowne, a warstwa łacińska bardziej intensywna niż w innych utworach postyllicznych tego okresu.

PRZYPISY

¹ Obszerniejsze dane na omawiany temat zawarte są w rozdziale II monografii K. Rutkowskiej [2016].

² Na karcie tytułowej postylli zostały podane nazwiska dziewięciu teologów — Nielsa Hemmingsena (łac. Nicolaus Hemmingius, 1513–1600, duński teolog), Antonijusza Corvina (1501–1553), Johannesa Spangenberg (1484–1550), Marcina Luthra (1483–1546), Filipa Melancthoniusza (1497–1560), Johannesa Brenzy (1499–1570), Leonharda Culmanna (1498–1562), Arsadiusza Seehofera (około 1505–1545) i Jodocasa Willichijusza (1501–1552) — z dopiskiem “oraz z innych”, spośród których — Daniel Greser (1504–1591). Daty wydania tych dzieł — *Postilla seu enarratio Euangeliorum* Hemmingsena (1562, Wittenberga: Johann Krafft d. Ä.), *Enarratio brevis et orthodoxa Euangeliorum Dominicalium & Festorum aliquot* Gresera (1567, Frankfurt am Main: Peter Braubach) — świadczą o tym, że były one znane na terenie Małej Litwy prawie od razu po ukazaniu się [Gelumbeckaitė 2009, 67]. Lituaniści nazywają ten rękopis *Volfenbiutelio postilė*, pol. *Postylla z Wolfenbüttel / Kazania z Wolfenbüttel*.

³ *Florilegium* — w średniowiecznej łacinie określenie na zbiór cytatów pochodzących z dzieł najwybitniejszych autorytetów, najczęściej z dziedziny teologii lub filozofii.

⁴ Kazimierz Kolbuszewski, któremu treść postylli była znana tylko na podstawie informacji zawartych w łacińskiej przedmowie, ocenia ją dość krytycznie: “Bretkun, tworząc postyllę swą, korzystał obficie z opracowań obcych, toteż i treść, i cały układ dzieła przypominają nam żywo utwory kaznodziejstwa niemieckiego. Treść luterńska, układ wzorowany jest na pismach Melanctona” [Kolbuszewski 1921, 186].

⁵ R. Kożeniauskienė [1990] zgromadziła w jednym wydaniu przedmowy i dedykacje ze wszystkich wydrukowanych w XVI–XVIII w. zabytków litewskich, dokonała ich przekładu na język litewski, omówiła tendencje w ich konstruowaniu i genezie.

⁶ O walorach treści kazań Szyrwida niejednokrotnie pisała V. Vaitkevičiūtė, omawiając poszczególne wątki w nich [Vaitkevičiūtė 2013]. Walory artystyczne postylli były omawiane też przez D. Kuolysa [1987].

⁷ W PK I takich skrótów jest 83, a w PK II tylko 28. Cały tekst polski PK I zawiera 50 088 wyrazów, w tym przedmowa — 698 wyrazów, a PK II — 41 230 wyrazów. Mimo że różni się znacznie liczba stron w obu częściach postylli, jednak część druga jest niewiele krótsza pod względem zawartości — na każdej stronie PK II zamieszczona została większa ilość tekstu.

⁸ Taki los spotkał jego słownik, który bez części litewskiej został wydany w Warszawie i służył jezuitom do potrzeb edukacji.

⁹ Spostrzeżenia te dotyczą w większej mierze PK I, których obie części — polska i litewska są autorstwa Szyrvida.

¹⁰ Ten sam cytat w wersji pełnej w języku litewskim wystąpi w innym miejscu, zob. PS II 66-67.

¹¹ Dosłownie: *obraz czczony zamiast Boga*.

¹² Dosłownie: *to znaczy jest diabła*.

¹³ Dosłownie: *to znaczy jest diabła*.

¹⁴ Być może miało to wpływ na pisanie komentarzy do tekstu w języku litewskim w przekładowych kazaniach Markiewicza i Daukszy, chociaż brak w nich nadal konsekwencji w zapisie abrewiacji biblijnych.

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

BP — Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangelii sakamuii Baszniczoie Krikscheczionischkoie nũg Weliku ik Aduento. Per Jana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziui Prusũsu. Isspausta Karaliaucziui Jurgio Osterbergero. Meta Pono 1591.

DP — PoŃtilla CATHOLICKA. Tái eft: Ižguldimas Ewangelii kiekwienos Nedelos ir Ńwetes per wilũs metũs. Per Kũnigą MIKALOIV DAVKSZA anonĩką Mėdnikũ iž ĩėkiŃko pergũldita. Su walá ir daĩaidimu wĩreufũiui. W Wilniui Drukarnioi Akadėmios SOCIETATIS IESV, A. D. 1599.

MP — Postilla lietwiszka, tátáy est Ižguldimás prástás ewángelii ant kožnos nedelios ir szwentes per wisus metus, kurios págál buda sená bážnicžioy Diewá est skáitomos, Wilnivy: per Jokubą Morkuną tarną kunigáykyszczia ... Krysztáfa Rádiwiła wáiwádos Wilniaus: [S. Mitkevičiũtės-Vnučkienės lėšomis].

PK I — PVNKTY KAZAN od Adwentu áž do Postu / Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ KŃiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akadėmiej Societatis IESV / ROKU M. DC. XXIX [1620].

PK II — PUNKTY KAZAŃ NA POST WIELKI Ięzykiem Litewkiem Przez W. X. KONSTANTEGO SZYRWIDA Theologá Societatis IESV nápiŃáne. á Teraz ná PolŃki Ięzyk przetłumaczone / y oboiem do Druku podáne. Zá pozwoleniem StárŃych. W Wilnie / W Drukárni Akadėmii Societatis IESV. Roku Páńskiego, 1644.

WP — Gelumbeckaitė, Jolanta, 2008: *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573*, Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat 1–2, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, *Wolfenbütteler Forschungen* 118, 1–2, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag in Kommission.

LITERATURA

- Estreicher K., 1934: *Bibliografia polska XXX*. Kraków.
- Gelumbeckaitė J., 2009: Wolfenbüttelio postilė (1573) kaip seniausia lietuviška antikos, viduramžių ir renesanso autorių antologija, *Literatūra* 51(3). 66–80.
- Kolbuszewski K., 1921: *Postyllografia polska XVI i XVII wieku*. Kraków.
- Koženiauskienė R., 1990: *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius.
- Lebedys J., 1977: *Senoji lietuvių literatūra*. Vilnius.
- Kuolys D., 1987: *Dvi tikrybi turi tiesa...* J. Bretkūnas ir K. Sirvydas kultūros stilių kaitoje, *Pergalė*, 6. 138–148.
- Maciuszko J., 1987: *Ewangelicka postyllografia polska XVI–XVIII wieku*. Warszawa.
- Mykolaitytė A., 2008: Barokiškių K. Sirvydo *Punktų sakymų* ornamentai, in *Baltiskė jazyky v proměnách metod: sborník příspěvků z mezinárodní baltistické konference, která se konala na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity 7.–9. listopadu 2007*. Brno, 109–118.
- Rabikauskas P., 1982: Konstantino Sirvydo asmuo ir reikšmė, *Aidai*, Nr. 2. 98–111.
- Rutkovska K., 2012: Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų* (1629, 1644): išsamų tyrinėjimų pradžia, *Lituanistica: istorija, archeologija, kalba, literatūra, tautosaka, etnografija*, t. 58, Nr 4. 309–319.
- Rutkovska K., 2016: „*Punktų kazań*“ Konstantego Szyrwida – zabytek piśmiennictwa litewskiego i polskiego z pierwszej połowy XVII wieku. Vilnius.
- Vaitkevičiūtė V., 2008: *LDK katalikiškas baroko pamokslas tarp ARS VIVENDI ir ARS MORIENDI*. Vilnius.
- Vaitkevičiūtė V., 2013: Konstantino Sirvydo „*Punktai sakymų*“: Baroko pamokslo ypatumai, in Šimėnaitė Z. (red.), *Leksikografija ir leksikologija 3. Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*. Vilnius, 256–281.
- Vasiliauskienė V., 2016: *Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų“ struktūra, turinys ir šaltiniai*. Vilnius.
- Winiarska-Górska I., 2013: Zasady edycji tekstów w *Przeglądzie wersetów równoległych szesnastowiecznych przekładów Ewangelii, szesnastowieczne przekłady Ewangelii* – portal internetowy, edycja tekstów dawnych i opracowania. Warszawa. URL: <http://ww.ewangelie.uw.edu.pl/materialy.php> (12.02.2018).
- Zinkevičius Z., 1988: *Lietuvių kalbos istorija III. Senųjų raštų kalba*. Vilnius.

KRISTINA RUTKOVSKA

**Languages of Religious writing
on the Territory of the Grand Duchy of Lithuania (17th c.).
Bilingual Postil by Konstantinas Sirvydas**

The Grand Duchy of Lithuania (GDL) was known in the European culture as a multilingual and multicultural country. The history of Lithuanian language, especially its religious literature, was complicated: the first pieces of literature in Lithuanian appear only in the 16th century. The object of the current paper is the function of Lithuanian language

and the extent of using other languages, first of all, Polish, in Catholic religious literature on the territory of the GDL. The paper provides an overview of general linguistic-cultural background, which stimulated writing in ethnic languages on the territory of the GDL, and the detailed presentation of the piece of literature, which is important to Lithuanian culture – the first original postil written in Lithuanian and Polish – the book of sermons “Gospel Points” by Konstantinas Sirvydas.

Sivydas’ postil is a piece of literature which is very typical of its epoch, having the critical apparatus characteristic to this epoch, with a very concrete function of all the three languages: Lithuanian, Polish and Latin. The instrumental function in the postil is performed by the Lithuanian text, having to serve the priests in their pastoral work and ensure a closer contact with the believers. The Polish translation was aimed at the priests whose knowledge of Lithuanian was weak. The Latin text includes indices, reflecting the contents of the postil, and the abbreviations providing references to the biblical excerpts, cited in the postil, and had to pass its contents to all those who knew Latin and thus could understand the value of the postil.

Two columns of Lithuanian and Polish texts are basically of equal volume. Both parts of the postil have few disproportions, which mainly include: longer text excerpts in Polish, more common biblical abbreviations and references in the Polish version, differences in the citation layer, differences in the author’s layer of the text. It shows the method of sermons’ writing and the rules of translation into Polish used by Sirvydas.

The Gospel Points have a very intensive Latin layer, which makes the book distinct from Polish relicts of the 16th and 17th centuries and the pieces of literature translated into Lithuanian. The polonisation of biblical abbreviations has been present in Polish religious literature since the times of the *Brest Bible* (1563; BB). In the *Bible* of Jakub Wujek and his postils, marginal notes are also written in Polish. However, it looks slightly different in the case of the translations into Lithuanian. Both Wujek’s postil, translated into Lithuanian, and Rej’s postil feature the lack of stability in the field of marginal notes. The presence of Latin in Sivydas’ sermons can be derived from the fact that the main source of the translation of the biblical citations was the Latin Vulgate.

The existing research on Lithuanian postilography provides little information on the formation of the biblical style in Lithuania of that time. None of the existing homiletic pieces of the 17th century have been systematically analysed from this perspective. The analysed text of Sirvydas’ postil shows that writing the excerpts of his own sermons, Sirvydas tried to use the means of native language to express the complex religious contents. He commonly used spoken language expressions, emerging from a variety of folk Lithuanian language. However, the efforts to create abstract lexis, the formation of terminological-like structures, and the application of rhetoric rules is noticeable as well. It can be observed that this process of the formation of Lithuanian religious language was influenced by Latin and Polish languages.

Keywords: postylography, languages of religious writing, Grand Duchy of Lithuania, Sirvydas.

KRISTINA RUTKOVSKA

Religinės LDK raštijos kalbos XVII amžiuje. Dvikalbė Konstantino Sirvydo postilė „Punktai sakymų“

LDK istoriškai susiformavo kaip daugiakalbė ir daugiakultūre valstybė. Jos egzistavimo laikotarpiu religinių raštų kalbų likimas klostėsi sudėtingai. Straipsnyje aptariamos religiniuose raštuose vartojamos kalbos ir jų atliekamos funkcijos. Ypatingas dėmesys skirtas lenkų kalbai, suvaidinusiai svarbų vaidmenį rengiant pirmuosius pamokslų veikalus XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje LDK teritorijoje. Trumpai pristatoma K. Sirvydo postilė „Punktai sakymų“, kurioje atsiskleidžia LDK kalbinė situacija ir kalbų vartojimo ypatybės religinėje srityje.

K. Sirvydo postilėje vartojamos trys kalbos: lietuvių, lenkų ir lotynų. Kiekviena jų turi savo reikšmę postilės tekste. Pagrindinis laikomas tekstas lietuvių kalba. Sirvydas ketino ne tik skleisti Dievo žodį, bet ir mokyti kunigus lietuvių kalbos, galėjusios priartinti juos prie tikinčiųjų. Tekstas lenkų kalba skirtas kunigams, kurie prastai mokėjo lietuvių kalba; lotynų kalba parengti indeksai ir marginalijos turėjo postilės turinį atskleisti visiems, kas tų dviejų kalbų nemokėjo, ir garsinti postilę už Lietuvos ir Lenkijos ribų.

Dvimi skiltimis išdėstyti lietuviškas ir lenkiškas tekstai savo apimtimi iš esmės nesiskiria – lenkiškas vertimas gana tikslus, jį galima apibūdinti kaip pažodinį. Dviejų postilės dalių disproporcijos nežymios: ilgesni tik lenkų kalba parašyti fragmentai (apie 30 atvejų); sutrumpinimų ir bibliinių nuorodų vartojimas lenkiškoje postilės dalyje gausesnis; disproporcijų yra citatų sluoksnyje bei autorinio teksto sluoksnyje. Lotyniškas postilės sluoksnis labai intensyvus, skirtingai nei kituose panašaus pobūdžio veikaluose, kurių atsirado XVI – XVII a. pirmoje pusėje LDK teritorijoje. Lotynų kalba parengtos nuorodos į Šventąjį Raštą Sirvydo postilėje gali būti siejamos su tuo, kad pagrindinis šaltinis cituojant Biblijos tekstą jam buvo lotyniškoji *Vulgata*, o ne lenkiškas jos vertimas.

Lietuvoje atliekami religinių raštų tyrimai iki šiol nebuvo skiriami biblinio stiliaus formavimosi ypatybėms. Sirvydo postilės tyrimas leidžia nustatyti kai kurias šiam pamokslų rinkiniui būdingas savybes: rašydamas pirmą originalų (neverstinį) tekstą lietuvių kalba jo autorius pasitelkė gyvosios lietuvių kalbos posakius, vengė atkartoti lotyniškas sintaksines konstrukcijas; pastebima pastangų vartoti abstrakčią leksiką, kurti lietuvišką religinę terminiją, taikyti religinės retorikos principus.

Reikšminiai žodžiai: pamokslai, religinių raštų kalbos, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Sirvydas.

Nadeszlo do redakcji: 28 marca 2018 r.

Przyjęto do druku: 21 kwietnia 2018 r.

Kristina Rutkovska, doktor nauk humanistycznych, profesor Centrum Polonistycznego Uniwersytetu Wileńskiego.

Kristina Rutkovska, PhD (Humanities), Prof. of the Polish Studies Center, Vilnius University.

Kristina Rutkovska, humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Polonistikos centro profesorė.

E-mail: kristina.rutkovska@gmail.com